

На підставі аналізу вищезазначених положень ЦК України можна дійти висновку, що законодавець пов'язує набуття статусу повнолітньої особи (і відповідно – повної дієздатності), за загальним правилом, з досягненням певного віку. При цьому допускається можливість набуття повної дієздатності на підставі інших юридичних фактів.

Обсяг цивільної дієздатності осіб, що не досягли повноліття, диференціюється залежно від їх віку. Як вірно зазначається в юридичній літературі, «закон поділяє фізичних осіб, які не досягли повноліття, на дві вікові категорії, виходячи, по-перше, з того, що вони не володіють здатністю до самостійних вольових дій, а, по-друге, враховуючи те, що вони, між тим, поступово набувають зрілості: фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи), і фізичні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітні особи)» [3, с. 96-97].

Враховуючи предмет нашого дослідження, визначений у назві цієї наукової статті, ми зосередимо увагу не на правочинах, які можуть вчиняти особи, що не досягли повноліття, а на особливостях та умовах їх деліктної відповідальності.

Як відомо, малолітні особи є неделіктоздатними, а тому не несуть відповідальності за завдану ними шкоду. Неповнолітні особи, навпаки, за загальним правилом, несуть самостійну відповідальність за завдану шкоду.

Загальні положення щодо цивільно-правової відповідальності останніх визначені у ст. 33 ЦК України, яка встановлює, що неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Якщо договір було укладено за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника, то і у даному разі неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення такого договору. Але якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник. Що стосується деліктної відповідальності неповнолітніх, то норма ч. 3 ст. 33 ЦК України відсилає нас до ст. 1179 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою», яка розміщена у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди» [2].

Частина 1 ст. 1179 ЦК України встановлює, що неповнолітня особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. Але це правило, як вірно зазначає Ж. Л. Чорна, має виняток, а саме: відповідно до ч. 2 ст. 1179 ЦК України, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Крім цього, зазначена норма встановлює аналогічне правило і для випадків, коли неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника [2; 4, с. 52-53].

Особливості та підстави субсидіарної відповідальності у даному разі пояснював свого часу Г. Ф. Шершеневич, який звертав увагу на те, що «розглядаючи встановлені законом випадки відповідальності одних осіб за інших а) коли одні особи зобов'язані здійснювати нагляд за іншими; б) коли одні особи виконують доручення інших; в) коли правопорушення скоєно за співучасті; г) коли майно «винувника» перейшло у спадщину)», «ми повинні дійти висновку, що вони не порушують основного принципу, в силу якого кожен відповідає тільки за свої дії. У всіх наведених випадках тільки існує видимість того, що особа відповідає за чужі дії, а насправді вона відповідає за свої дії». «Наприклад, батьки, опікуни відповідають за недостатність нагляду, який вони, відповідно до закону, були зобов'язані здійснювати стосовно тих осіб, котрі вчинили недозволені дії, – отже, вони самі вчиняють недозволені дії, вчиняють зі своєї вини протизаконне упущення» [5, с. 579-580].

О. О. Отрадна, вивчаючи питання про відповідальність за шкоду, завдану неповнолітньою особою, стверджує, що вперше правило про відповідальність батьків за шкоду, завдану неповнолітнім, з'явилося у Цивільному кодексі УРСР 1922 р., який покладав на батьків неповнолітнього обов'язок відшкодування шкоди поряд із самим неповнолітнім. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду СРСР у Постанові від 10.06.1943 р. «Про судову практику за позовами із заподіяння шкоди» називав таку відповідальність солідарною,

хоча в науці цивільного права вже тоді висловлювалася думка, що така відповідальність є не солідарною, а субсидіарною. Але у 1950 р. Пленум Верховного Суду СРСР зазначив, що майнова відповідальність батьків як додаткова настає у випадку, якщо у неповнолітнього немає достатніх коштів для відшкодування шкоди [6, с. 126].

І. С. Канзафарова, досліджуючи питання про підстави субсидіарної відповідальності та їх співвідношення з підставами основної цивільно-правової відповідальності, зазначає: «За логікою речей, субсидіарна відповідальність повинна наступати лише у разі недостатності майна боржника. Але ЦК України відходить у цьому питанні від логіки. Так, згідно з ч. 2 ст. 619 ЦК України, до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність [7, с. 194-195].

На думку І. С. Канзафарової, встановлене ЦК України правило, згідно з яким не вимагається встановлення факту недостатності майна боржника і кредитор має змогу спрямувати свою вимогу субсидіарному боржникові одразу ж після простої відмови основного боржника задовольнити її чи після того, як кредитор не одержав у розумний строк відповіді від боржника, не є вірним. «Кредитор повинен спочатку пред'явити позов до основного боржника». І тільки у разі встановлення у судовому порядку факту недостатності майна основного боржника для задоволення вимог кредитора необхідно притягувати до відповідальності субсидіарного боржника. Саме цей факт і буде підставою виникнення обов'язку останнього вчинити відповідні дії замість основного боржника. І тільки тоді відповідальність додаткового боржника може кваліфікуватись як субсидіарна. Та ж конструкція відповідальності, що закріплена у ст. 619 ЦК України не є чим іншим, як звичайною (основною) цивільно-правовою відповідальністю з альтернативністю боржників» [8, с. 215-218].

Ж. Л. Чорну формулювання положень ст. 619 ЦК України в цілому влаштовує і вона, здійснюючи проєкцію зазначеного правила на випадки субсидіарної відповідальності батьків (усиновителів), лише констатує, що спочатку слід пред'явити вимогу до неповнолітньої особи, а у разі незадоволення цієї вимоги – до батьків (усиновлювачів), піклувальника [4, с. 52-53].

На нашу думку, аргументи І. С. Канзафарової є переконливими, а тому в цілому можна погодитись з такою науковою позицією. Дійсно, простої відмови неповнолітньої особи (як основного боржника) недостатньо, оскільки зазначена особа може діяти недобросовісно і, маючи необхідний обсяг майна для задоволення вимоги кредитора, відмовити у наданні відшкодування безпідставно, а отже, необхідно встановлення дійсної відсутності такого майна як юридичного факту.

Така позиція в цілому узгоджується з існуючими у сучасній науці цивільного права уявленнями про підстави відповідальності неповнолітніх та їх батьків (усиновлювачів). Так, як вже зазначалося, батьки (усиновлювачі), піклувальник неповнолітнього та заклад, який здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника, звільняються від відповідальності, якщо доведуть, що шкода була завдана неповнолітнім не з їх вини. З цього випливає, що обов'язок неповнолітнього та обов'язок зазначених вище осіб є змістом двох різних зобов'язань, що виникають з різних підстав. Так, неповнолітній відповідає за завдання ним шкоди, а зазначені вище особи відповідають за винне невиконання обов'язку по вихованню дитини та здійсненню нагляду за нею [6, с. 127].

Якщо батьки неповнолітньої особи були позбавлені батьківських прав, то, згідно зі ст. 1183 ЦК України, вони зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків.

Як вірно зазначає Ж. Л. Чорна, «правовий зв'язок між такими батьками і дітьми не припиняється, а спрямовується на захист інтересів неповнолітніх. Втрата батьками батьківських прав, з одного боку, призводить до позбавлення права на особисте виховання своїх дітей, а з іншого – на них покладається додатковий обов'язок за неналежне виховання своїх дітей, який проявляється у притягненні їх до відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми» [4, с. 55].

Yu. E. Borisova, Graduate Student
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FEATURES AND CONDITIONS OF TORT LIABILITY OF JUVENILES

Summary

In the article features and conditions of a tort liability of juveniles are investigated. There are found out conditions of assignment of subsidiary responsibility on the parents and persons replacing them for the harm done by juveniles. Features of attraction to subsidiary responsibility of the parents deprived of the parental rights are defined. Special attention is paid to special conditions of responsibility for the harm done by juveniles.

Key words: tort liability, conditions of tort liability, juveniles, subsidiary responsibility.